

Uusi virolainen oikeakielisyys- sanakirja — kuusikymmentä vuotta virolaista kielenhuoltoa

Õigekeelsussõnaraamat. Toim. Rein Kull ja Erich Raiet. Koostaneet Tiiu Erelt, Rein Kull, Valve Põlma ja Kristjan Torop. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn, Valgus, 1976. 926 s.

Vuodenvaihteessa 1976—77 ilmestyi Virossa uusi oikeakielisyys-sanakirja, jota oli vuosia odotettu. Uusi normatiivinen sanakirja on ilmeisesti viimeinen univiersaalinen, sananmuodostuksen ohella sekä oikeinkirjoitusta että oikein ääntämistä ohjaava sanakirja, joten katsaus virolaiseen kielenhuoltoon ja oikeakielisyys-sanakirjan historiaan lienee paikallaan, jotta käsitettäisiin oikeakielisyys-sanakirjan keskeinen asema viron kirjakielen vakiinnuttamisen apuneuvona.

1. Kielenhuollon pääsuunnat v:ista 1912

Kirjaviroa on huollettu yli sata vuotta, sillä v. 1872 perustetun Eesti Kirjameeste Seltsin kokouksissa tehtiin päätöksiä myös oikeakielisyyskysymyksistä. Tämän vuosisadan kielenohjailun pohja luotiin v. 1908—11 pidetyissä neljässä kielikonferenssissa, joissa johtavat kielimiehet keskustelivat viron kirjakielen oikeinkirjoituksen ja muoto-opin yhtenäistämisestä. Näiden neuvottelujen pää-

tökset kokosi Johannes Voldemar Veski kirjaksi Eesti kirjakeele reegliid. V. 1912 ilmestyneellä teoksellaan Veski loi perustan myös omalle kuutisenkymmentä vuotta kestäneelle oikeakielisyystoiminnalleen.

Vuosisadan alussa oli virolaisessa kielenohjailussa tunnetusti kaksi pääsuuntaa: Johannes Aavikin johtama kielenuudistussuunta (keeleeuendus), jonka katoon alkaneen v. 1912 Aavikin aikakauskirjoissa ja erillisinä kirjaina julkaisemista oikeakielisyyspohdiskeluista, sekä J. V. Veskin johtama kiensäännöttelysuunta (keelekorraldus), joka 1920-luvun puolimaissa syrjäytti kirjakieltä vakioivana suuntana kielenuudistussuunnan. Kiensäännöttelyn näkemykset hallitsivat virolaista oikeakielisyyttä toiseen maailmansotaan (v:een 1940) asti.

Kielenuudistusliikkeen ohjenuorina olivat tarkoituksenmukaisuus, kauneus ja kansallinen omaperäisyys; keskeisenä näistä oli kauneusperiaate. Tarkoituksenmukaisuuteen kuului Aavikin mukaan kielen, etenkin sen sanaston, rikkaus, selvyys ja täsmällisyys sekä lyhyys. Koska nykyaikainen viron kirjakieli oli vasta ensimmäisillä vuosikymmenillään, on luonnollista, että Aavikia kiinnosti juuri sanaston rikastaminen. Aavikin mukaan sanastoa voidaan kartuttaa (1) suomesta lainaamalla, (2) murrevaroja hyödyntämällä, vaikkakin murteista yleensä puuttuu kipeimmin tarvittava abstraktinen käsitteistö, sekä (3) täysin uusia kantasanoja luomalla. Aavik korosti, että lainattujen ja luotujen sanojen tulisi tuntua aitovirolaisilta. Aavikin

suomesta v. 1912—24 lainaamia ovat mm. seuraavat sanat: *hetk, seik, suhe, mugav, soodus; harrastama, häirima, tajuma, välttima*. Hänen omia sepitteitään ovat esimerkiksi sanat *ese, relv, laip, roim, lünk, tõik, siiras; embama, naasma, nentima, taunima, veenma*. Uudissanojaan Aavik levitti paitsi kirjailijoiden avustuksella ja aikakauslehtien palstoilla myös erityisillä sanastokirjasilla. V:n 1919 Uute sõnade sõnastik sisälsi yli 2 000 ja v:n 1921 sanasto yli 4 000 uutta tai harvinaista sanaa.

Aavik ja kielen uudistus muistetaan lähinnä kaunokirjallisuuden sanaston rikastamisesta, mutta Aavikilla on huomattavat ansiot myös viron kieliopin monipuolistajana (hänen ehdotuksestaan yleistyivät mm. lyhyt monikon partitiivi, *i*-monikko, *i*-superlatiivi; sanajärjestyksen »virontaminen», lauseenvastikkeiden täsmentäminen, partitiivin käyttö subjektin ja predikatiivin sijana). Myös periaatteellisia ja metodisia kysymyksiä Aavik selvitteli monissa yhteyksissä; teoksista mainittakoon v. 1924 ilmestyneet *Õigekeelsuse ja keeleuenduse põhimõtted* ja *Keeleuenduse äärmised võimalused* sekä v. 1936 ilmestynyt *Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika*, joka näihin päiviin asti on ollut tärkeä käsikirja. (Ks. Mihkla 1971 s. 11—70.)

J. V. Veskin johtama kielen säännöttelysuunta ohjasi kirjaviroa systeemisyyden, tarkoituksenmukaisuuden ja kansanomaisuuden periaatteilla. Veskin mielestä kansankieltä on määrätietoisesti kehitettävä järjestelmälliseksi, säännölliseksi kirjakielleksi. Kielessä itsessään on kyllä ainekset ja säännöt, niitä (esim. epäproduktiivisia johtimia) on vain elvytettävä ja ohjattava kirjakielen tarpeita vastaavasti. Järjestelmällisyyttä korostaessaan Veski pyrki suoraviivaisiin sääntöihin ja koetti välttää poikkeuksia, siksi hän valikoi kirjakieleen tarkoituksenmukaiseksi katsomansa ainekset. Varsinkin termistöä oli Veskin mielestä kehitettävä määräsuunnitelmien mukaisesti. Kirjakielen systeemi esitellään oikeakielisyyssanakirjoissa. (Veski 1969 s.

17; Kull 1974 s. 22.) Veski kartutti viron kirjakielen sanastoa, varsinkin oppisanastoa, enimmäkseen derivaation keinoin; Aavik taas kauneusperiaatteeseensa nojaten turvautui mieluummin lainaamiseen tai sepittämiseen, sillä hän piti esteettisyyllisistä yleistä liian monien samankaltaisten johdosten muodostamista arveluttavan yksipuolisena kielen rikastuttamiskeinona. Tietyillä käsitteillä tuli Aavikin mukaan olla itsenäiset kantasanat. (Aavik 1971 s. 241.)

Kielen uudistus- ja kielen säännöttelysuuntia on pidetty toistensa vastakohtina (ks. esim. ENE 3 s.v. *keeleuendus*). Pääsuuntien välillä oli näet ajoittain kovakin kärhämää, mikä selittyi osaksi silloisesta lähtötilanteesta — nuori kirjakieli oli nopeasti saatava rikkaaksi, ilmaisukykyiseksi sivistyskieleksi, ja keinot olivat ongelmana — osaksi suuntien johtohenkilöiden temperamentista. Päämäärä oli kuitenkin yhteinen: notkea, tieteen ja elämisen säännön mukaisuuksia ja vivahteita ilmaiseva kieli, joten jyrkkään vastakainasetteluun ei ainakaan nykyään liene enää syytä, vaan asiallisempaa on todeta suuntien saavutusten täydentävän toisiaan. Tästä huomauttaa myös Juhan Peegel tiiviissä pienoisartikkelissaan, jossa hän korostaa Aavikin ansioita viron kieliopin kehittäjänä (1971 s. 71—73).

Veskin toiminta kirjaviron vakiinnuttamiseksi on neuvostoviroalaisessa kielitieteellisessä kirjallisuudessa, esimerkiksi useissa juhlakirjoissa, tullut korosteisesti esille. Sen sijaan Aavikin merkitys viron kirjakielen rikastajana ja säännöttelijänä jäänee yhdestä juhlakirjasta (Üheksa aastakümmed, 1971) huolimatta nykyviroalaiselle varsin epämääräiseksi. Itse asiassa Aavikin merkityksen jääminen varjoon tuntuu hieman oudolta, koska virossa käytetään nykyään lukuisia Aavikin ehdottamia kieliopillisia kielen rikastamismahdollisuuksia (esim. *maks-rakenne: ta pani kää korva juurde paremini kuulmaks*) ja hänen sanansepityskeinojaan käyttää nykyinenkin kielenhuoltajisto (esim. uudissanat *selve, rual, eirama* ym. voisivat hyvin olla Aavi-

kin muodoista).

Neuvostovallan alkuaikoina 1940-luvulla oikeakielisyysskysymyksissä korostettiin kansanomaisuutta, sitä miten kansa todella sanoo. Veskiltä tuttu systeemisyyssnäkemys ja uusi kansanomaisuusperiaate törmäsivät tällöin toisiinsa, mikä kuvastuu ajan normatiivisissa sanakirjoissa. Tästäkin häiriötilasta mahdollisesti koitunut hyöty on vasta näin myöhemmin arvioitavissa. Selvää on, että näkemykset taasoittivat toisiaan, ja kansanomaisuuden korostaminen lienee siten estänyt kirjakieltä loitonemasta liikaa puhutusta kielestä. Se vaarahan olisi saattanut olla olemassa vain systeemisyyttä korostettaessa, vaikka tätä vaaraa kai on liioiteltu.

Ilman Valter Taulia kuva virolaisesta kielenhuollosta jäisi vajavaiseksi. Aavikia monella tavalla esikuvanaan pitävä Tauli on ennen kaikkea kielenhuollon teoreetikko.¹ Hän aloitti kielenhuollon periaatteiden selvittämisen jo 1930-luvulla; v. 1938 ilmestyi hänen kirjansa *Öigekeelsuse ja keelekorralduse põhimõtted ja meetodid* (Tartto). V. 1968 ilmestyneessä teoksessaan *Introduction to a theory of language planning* (Upsala) Tauli esittää ensimmäisen kerran systemaattisesti nykyisen kielitieteen pohjalta kehittelemänsä kielenhuollon teorian perusteet. *Introduction-kirjasta* julkaistiin samana vuonna virolaista lukijakuntaa varten muokattu laitos *Keelekorralduse alused* (Upsala, 1968).

Vaikka *Keelekorralduse alused* on esitelty Virittäjässä aiemmin (Penttilä 1969 s. 91—92), Taulin perusluonteiset kielenhuollon teorian yleisperiaatteet on syytä palauttaa uudestaan mieleen. Tauli lähete siitä, että kieli on väline, ja koska kieli on väline, sitä voidaan arvioida ja arvioinnin pohjalta muuttaa, säännötellä ja parantaa, jotta se olisi mahdollisimman tehokas. Tehokkuus on nimittäin etenkin tietoa välittävässä kielessä tärkeää.

Tehokkuutta voidaan arvioida tieteellisin menetelmin, esimerkiksi kvantitatiivisesti. Kuitenkaan ei ole mieltä arvioida kieltä kokonaisuutena, vaan tietoa tarvitaan yksittäisistä kielellisistä piirteistä, joita tarkastellaan tietyistä näkökulmista, esimerkiksi taloudellisuuden, selvyuden ja notkeuden kannalta. Kielenhuollon tehtävänä ei Taulin mukaan ole antaa tiukoja ohjeita tai päättää, mitkä ovat oikeita ilmauksia, vaan kielenhuollon pitää yrittää osoittaa, miksi jotkin ilmaukset ovat parempia kuin jotkin toiset. Oikeakielisyyden ohella kielenhuollossa tulisi Taulin mielestä korostaa entistä selvemmin tehokkuutta.

Taulin mukaan ihannekieltä on se, mikä minimikeinoin saavuttaa maksimitulokset. Suunnitelmallisen kielenhuollon yleisperiaatteet ovat selvyys, taloudellisuus (siihen kuuluu myös rakenteen yksinkertaisuus) sekä esteettisyys. Kuten usein kielenhuollossa, niin Taulinkin yleisperiaatteet ja etenkin niiden alaperiaatteet saattavat yksittäisiä konkreettisia ongelmia ratkottaessa olla keskenään ristiriidassa. Kun huolletaan luonnollista kieltä ja huollon kohteena on informatiivinen kielen variantti, periaatteita sovelletaan yleensä seuraavassa järjestyksessä: (1) selvyys, (2) taloudellisuus ja (3) esteettisyys. Mutta Tauli huomauttaa erikseen siitä, että esteettisyyttä ei saa aina alistaa taloudellisuudelle.

Neuvostovirolainen kielenhuolto korostaa taas nykyään Veskin tavoin tarkoituksenmukaisuutta, systeemisyyttä ja kansanomaisuutta (Uuspöld 1976 s. 5—8). Tarkoituksenmukainen näyttää tarkoittavan samaa kuin viestinnällisesti tehokas. Valintatilanteessa tarkoituksenmukaisempi on se ilmaus, joka täsmällisemmin välittää halutun merkityksen tai merkitysvahteen. Tarkoituksenmukaisuuteen kuuluvat myös yksiselitteisyys, selvyys ja lyhyys. Systeemisyyden päämäärät ovat lä-

¹ Hänen näkemyksensä sopisivat hyvin myös meikäläisen yliopisto-opetuksen kielenhuollon kurssin teoreettiseksi pohjaksi, sekä varteenotettaviksi että kriittisesti pohdittaviksi.

hinnä pedagogiset. Kun systeemi on ankara ja siinä on vähän poikkeuksia, säännöt ovat yksinkertaisemmat oppia ja opettaa. Systemisyysperiaatteen johdonmukainen noudattaminen voi kuitenkin tuottaa ongelmia, sillä säännöllisessä muodossa voidaan helposti tehdä virheitä, kun taas poikkeuksellinen muoto saattaa esimerkiksi lyhyytensä vuoksi tuntua kielenkäyttäjistä ainoalta luontevalta. Kansanomaisuusperiaatetta on kielenohjailussa tulkittu monella tavalla. Milloin kansanomaisuutta on ollut se, että murrevaroista kartutetaan kirjakieltä, milloin taas ei-kansanomaisuuden perusteella on kirjakielistä hyljitty tiettyjä rinnakkaisia ilmaisukeinoja (esim. *i*-monikkoo ja *i*-superlatiiviva). Nykyään kansanomaisuus ilmenee mm. siinä, ettei hyväksytä vierasosan liikatarjontaa, vaan koetetaan, toisaalta kyllä purismiakin välttämällä, löytää uutta käsitettä tarkoittavalle vieras-sanalle oma vastine.

Periaatteet sötivat välistä toisiaan vastaan. Sopivan periaatteen valinta riippuu usein siitä, minkä kielentason ilmiöstä on kyse. Niinpä muoto-oppia normitettaessa pidetään silmällä ennen kaikkea systemisyyttä, kun taas sanastoon sovelletaan yleensä tarkoituksenmukaisuutta ja kansanomaisuutta, tieteellisessä terminologiassa tosin systeemiin soveltuvuutta.

Kauneusperiaate, joka tähtää mm. kielen soinnukkuuteen ja ilmaisukeinojen vaihtelevuuteen, on tarpeen nykyäänkin pitää mielessä — onhan kielellä myös taiteellinen funktio — vaikkakin kauneusperiaatteen noudattaminen lienee työläintä subjektiivisten näkemysten vuoksi.

2. Oikeakielisyyssanakirjat v. 1918—1960

Elävä kieli muuttuu. Puhuttu kieli on alttiimpi muutoksille kuin kirjakieli, mutta ei edes neutraalein kielen kirjallinen variantti saa kivettyä jonkin menneen ajan kielenkäytön kuvaksi. Siksi myös kirjakielen kulloistakin »oikeaa» käyttöä tukevien virallisten suositusten on muututtava puhuttua kieltä myötä-

leviksi. Keskeisiä ongelmia on se, miten kielenhuollossa sovitetaan yhteen jo olemassa oleva kirjakielen traditio ja puhuttu kielen muutokset siten, että kirjakielen tietty stabiilius säilyy olematta kuitenkaan kehitystä kahlitsevaa konservatiivisuutta (Kull 1969 s. 647—648). — On selvää, että ohjaus tehoaa parhaiten vasta vakiinnutusvaiheessa olevaan nuoreen, pienen kielialueen kirjakieleen.

Kielenhuollossa ovat tärkeitä käsitteitä normi ja normittaminen. Nykyvirolaisessa kielitieteellisessä kirjallisuudessa sana *normi* tarkoittaa tiettyä aikana tiettyssä kielenkäyttäjryhmässä objektiivisesti olemassa olevia sanojen merkityksiä, sanojen äännerakennetta, sanamuodostus- ja taivutusmalleja, syntaktisten yksiköiden (sanaaliittojen, lauseiden) malleja (Erelt 1976 s. 20). Kielen varianteista kirjakielen normi tiedostetaan selvemmin kuin muiden osakielten normit, sitä myös noudatetaan ankarammin. Kirjakielen normi on myös ainoa ohjeeksi vahvistettu normi, sillä kielenhuolto kohdistuu lähinnä kirjakieleen. Normien mukaiset vahvistetut suositukset esitellään oikeakielisyyslähteissä, ts. normatiivisissa sanakirjoissa ja kieliopeissa.

Normittamisella, kielikäytänteiden valikoivalla vakioimisella, pyritään lisäämään kielen viestivyyttä. Neutraalin tiedonvälityksen kannalta yksi ilmaus määrätteävään -periaate on taloudellinen ja tarkoituksenmukainen, mutta kielellä on muitakin tehtäviä kuin informatiivinen, ja näissä muissa funktioissa, esimerkiksi tunteiden ilmaisemisessa tai taiteellisessa kielenkäytössä, tuon periaatteen rajat tulisivat hyvinkin pian vastaan. Luonnollinen kieli on eri funktioiden tähden vaihtelevaa, vivahteikasta, eivätkä kirjakielenkään käyttöä koskevat suositukset saa olla väkivaltaisen ahtaita. Oikeakielisyyssanakirjalle ominaista jäykkyyttä voitaisiin vähentää ja kirjan käytökelpoisuutta lisätä, jos siinä esitettäisiin kirjakielikelteoisina runsaahkosti rinnakkaismuotoja ja annettaisiin lisätietoja niiden käyttämiseksi (Erelt 1976 s. 22).

Ereltin konkretisoimatonkin ehdotus houkuttelee uskomaan, että yksityiskohtaisemmat sanojen esiintymisyhteyksiin viittaavat tiedot (mm. luonnolliset esimerkit) vakuuttaisivat parhaiten kirjan käyttäjän siitä, miksi paraskaan normatiivinen sanakirja ei ole lakikirja, vaan vain hyödyllinen, harkiten käytettävä apuneuvo kielellisissä valintatilanteissa. Ongelmana lienee, millä tavalla tämä lisätietous annetaan, sillä esimerkiksi pelkkä (sosio-)lingvistinen terminologia tuntuisi edellyttävän melkoista valvutuneisuutta kirjan käyttäjältä.

Normittamisessa on oma vastuunsa, koska oikeakielisyyssäkirjalla säännötelään kielen tulevaa käyttöä. Normittajalta odotetaan siis suositusten laadinnassa kykyä tehdä valintoja siten, että ilmaisykykyinen aines tulevaisuudessa kukoistaisi ja kelvoton syrjäytyisi (Kull 1969 s. 647—648; Erelt 1976 s. 22—23).

Viron virallisen kielenkäytön normit esitellään oikeakielisyyssanakirjassa. Ensimmäinen virolainen normatiivinen sanakirja Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamat (EKÕS) ilmestyi v. 1918 Eesti Kirjanduse Seltsin toimesta vakiinnuttamaan ortografialtaan ja morfologiaaltaan horjuvaa nuorta kirjakieltä.² Nimensä mukaisesti se oli ennen muuta oikeinkirjoitus-sanakirja, mutta kirjan käyttäjä sai ohjeita myös sanojen taivuttamiseksi (astevaihtelu, taivutustyyppi, rinnakkaismuodot ym.). Omakielisen sanaston lisäksi kirjassa oli ajalleen tärkeitä vierassanoja. Veskin laatimia oikeakielisyyssääntöjä oli kymmenisen sivua; niissä kosketeltiin oikeinkirjoituksen ohella mm. lyhyen illatiivin (*maha, suhu; jalga, kätte; sülle, tulle jne.*) ja lyhyen monikon partitiivin (*kaski, keeli, kalu jne.*) muodostamista, sanojen yhteen ja erilleen kirjoittamista, virolaisten ja ulkomaisten erisnimien taivuttamista, paikannimien sekä latinasta, kreikasta ja venäjältä lainattujen sanojen kirjoitta-

mista. Ensimmäinen normatiivinen sanakirja sisälsi jo jokseenkin samat ainekset kuin myöhemmät sanakirjat, joten Eesti Kirjanduse Seltsin kielitoimikunnan kokouksissa tehty suunnitelma ja myöhempi käsikirjoituksen perusteellinen tarkistustyö loivat vankan perustan tuleville oikeakielisyyssanakirjoille.

Tähänastisista oikeakielisyyssanakirjoista laajin on v. 1925—37 ilmestynyt kolmiosainen, 1720-sivuinen Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat (EÕS). Myös tämä kirja syntyi Eesti Kirjanduse Seltsin aloitteesta ja sen suuntaviivat kaavailtiin EKS:n kielikomiteassa, mutta kuitenkin se oli valtaosin yhden miehen, nimittäin J. V. Veskin, tekoa. Elmar Muuk tosin kirjoitti loppuun 3. osan käsikirjoituksen, koska Veski oli luopunut tehtävästä. Tekijän vaihtumisesta johtuneen, että suunniteltu 4. osa, joka olisi sisältänyt muihinkin tämännäntyyppiin kirjoihin kuuluvat oikeakielisyysohjeet, jäi ilmestymättä.

Veskin EÕS oli laaja sanakirja, hakusanojakin siinä oli noin 130 000 (EKÕS:ssa noin 20 000). Runsassanaisuus olikin Veskin sanakirjan erityisansio, sillä sanoja valitessaan Veski ei ahtaasti tuijottanut jonkin sanan taajuuteen, vaan otti mukaan myös sellaisia harvinaisia johdoksia, joilla hänen mielestään saattoi olla myöhemmin käyttöä. Tutun perussanaston lisäksi kirjassa oli myös erikoisalamerkinnöin varustettua spesiaalisanastoa ja murre sanoja. Outojen sanojen merkitykset on EÕS:ssa selitetty, usein muunkielisin (saksa, englanti, venäjä sekä määrätapauksissa latina) nimityksin. Utta EÕS:ssa oli se, että siinä osoitettiin 3. kestoaste ja palatalisaatio, ts. annettiin ohjeita myös ääntämisestä eikä vain kirjoittamisesta.

Vaikka EÕS pitkällisen valmisteaolon vuoksi oli paikoin vanhentunut jo ilmestytessään (esim. *s*-loppuisten sanojen genetiivisyys yhdyssanan alkuosana: *joo-*

² Katsaus oikeakielisyyssanakirjan vaiheisiin perustuu pääosin Rein Kullin artikkeliin Eesti õigekeelsussõnaraamat eile, täna ja homme (Centum 1974 s. 18—32).

nistusepaber, oskusesõna, hariduseminister), sen merkitys kirjaviron vakiinnuttajana on kiistaton; tosin 1930-luku oli viron kielenhuollossa muutenkin jo maltillisempaa aikaa kuin edelliset vuosikymmenet.

Koska Veskin EÖS:n koostaminen venyi ja koska kirjasta näytti tulevan liian laaja tavallisen kielenkäyttäjän tarpeisiin, Eesti Kirjanduse Selts antoi Muukin tehtäväksi suppeamman sanakirjan laatimisen. V. 1933 ilmestyi isomman sanakirjan aineksiin perustuva Väike õigekeelsus-sõnaraamat (Muukin VÕS), josta heti tulikin suosittu käyttökirja: v. 1933—40 siitä ilmestyi 7 painosta ja v. 1945 ja 1946 vielä 3 painosta. Ensimmäisten ja viimeisten painosten välillä oli normitusperiaatteiden muuttumisen vuoksi selviä eroja. Pääasiallisin muutos oli se, että uusimmissa, neuvostovallan aikaisissa painoksissa luovuttiin asteittain jäykästä kirjakielen normien muotoilemisesta; sen sijaan kansanomaisuudelle ja todelliselle kielenkäytölle annettiin yhä suurempi merkitys suosituksia hahmoteltaessa. Myös viimeisten painosten sanastossa (uusien sanojen noin 250) näkyy siirtyminen uuteen yhteiskuntajärjestelmään.

Tilan säästämiseksi Muukin pienessä oikeakielisyyssanakirjassa keskityttiin olennaisiin hakusanoihin pyrkimättä täydellisyyteen. Esimerkiksi yhdyssanoja oli mukana vain sikäli kuin oli tarpeen osoittaa yhdyssosien liittyminen. Sama karsinta koski myös johdoksia. Hakusanat varustettiin tyyppinumeroilla, jotka viittasivat sanasto-osan edellä olevaan hyvin yksityiskohtaiseen taivutustyyppistöön. Kirjan ortografiaosassa annettiin neuvoja mm. ison ja pienen alkukirjaimen käytöstä, sanojen yhteen ja erilleen kirjoittamisesta sekä vierasperäisten erisnimien kirjoittamisesta; sodan jälkeen ilmestyneissä painoksissa oli myös luku lyhenteiden oikeakielisyydestä.

Sodan jälkeen, v. 1947, Viron SNT:n Tiedeakatemian Kielen ja kirjallisuuden instituutissa alettiin valmistella suurta ajantasaista oikeakielisyyssanakirjaa. V. 1948 ilmestyi suunnitellusta teoksesta

Suur õigekeelsus-sõnaraamat (SÕS) 1. vihko ja v. 1951 2. vihko (sanaan *kobrasrott*), mutta siihen julkaiseminen katkesikin. Hidasta vihkoittain ilmestymistä ei enää pidetty tarkoituksenmukaisena, sillä vanhoihin sanakirjoihin pohjautuva aines tuntui tuolloisissa oloissa jo ilmestyessään vanhentuneelta etupäässä siksi, että termistössä oli uuden yhteiskuntajärjestelmän mukana siirrytty venäjään perustuviin ilmauksiin. Suurimpaan tarpeeseen laadittiin ensin v. 1953 ilmestynyt Väike õigekeelsuse sõnaraamat, jossa oli noin 36 000 hakusanaa. V. 1960 ilmestyi vihdoin 872-sivuinen Õigekeelsuse sõnaraamat (ÕS 60), jonka toimittivat Ernst Nurm, Erich Raiet ja Magnus Kindlam. V:n 1960 sanakirjassa on hakusanoja lähes 100 000, joukossa varsin runsaasti uutta tieteen ja tekniikan terminologiaa, vierassanoja sekä kirjallisuudessa esiintyviä murre sanoja. Molemmissa sanakirjoissa näkyy neuvostovallan alun kansanomaisuusprinsiippi siinä, että kirjakielen yhtenäisyyden tavoittelemiseksi harvinaisten sanojen ja rinnakkaismuotojen määrää on vähennetty (esim. *i*-monikko ja *i*-superlatiivi esitetään jostakin sanasta vain, jos kansa näitä muotoja käyttää). Sodan jälkeen kieleen tullut sanasto kerroo yhteiskuntamuutoksesta: kansantaloussanasto on muuttunut socialistiseksi, teollisuus ja maatalous ovat saaneet uusia ilmauksia ym. Vuosien 1953 ja 1960 oikeakielisyyssanakirjat vakiinnuttavat vähitellen ensi hätään sanasanaisesti venäjältä käännettyt sanaliittoilmaukset yhdyssanoiksi tai jopa johdoiksi, siis sananmuodostukseltaan virolaisempiin asuihin (Kask 1965 s. 3—14).

Jo v:n 1953 sanakirjassa sanasto-osan edellä oleva taivutustyyppistö on 115-sanainen: nominien taivutuksen malliksi esitetään 90 sanan taivutus, verbeistä 25 sanan taivutus. ÕS 60:n sanasto-osan jäljessä on runsastietoinen tärkeimpien paikannimien luettelo ja totuttuun tapaan myös laajahko oikeinkirjoitusohjeita sisältävä osuus sekä jakso, jossa annetaan ohjeita tärkeimpien latinalaista kirjaimistoa

käytävien kielten erisnimien ääntämissiksi. Oikeinkirjoitusohjeista tärkeimmät ovat neuvot ison ja pienen alkukirjaimen käytöstä sekä sanojen yhteen ja erilleen kirjoittamisesta.

3. Vuoden 1976 oikeakielisyyssanakirja (ÖS 76)

V:n 1976 sanakirja on laadultaan ja tyyppiltään ÖS 60:n suora jälkeläinen. Sanakirjan käsikirjoituksen ovat Rein Kullin ja Erich Raietin johdolla laatineet Tiiu Erelt, Valve Põlma ja Kristjan Torop. Kirjat muistuttavat ensi silmäyksellä kovasti toisiaan, mutta sekä sanojen valinnassa että oikeakielisyyseriaatteissa on eroja. Periaatteita on esipuheen mukaan pohdittu Emakeele Seltsin kielitoimikunnassa ja v. 1960 perustetun valtion oikeakielisyyssankomitean (VÖK = vabariiklik õigekeelsuskomisjon) kokouksissa; keskusteluista ja päätöksistä on selosteita etenkin Keel ja Kirjandus -lehdessä (ks. Kull 1977 s. 129³). Hakusanojen valinnassa sekä merkitysten ja käyttöalojen täsmentämisessä on ÖS 76:ssa voitu ensimmäisen kerran käyttää tukena tarpeeksi laajaa sanalippukokoelmaa, Kielen ja kirjallisuuden instituutin kirjakielen sanakirjan kokoelmia (noin 3 miljoonaa sanalippua), sekä mm. murren sanakirjan ja terminologian kokoelmia, oikeakielisyyssbibliografiaa sekä Eesti nõukogude entsüklopeedia (ENE) -teosta.

Kirjan loppuosassa olevat oikeinkirjoitusohjeet on kauttaaltaan tarkistettu. Ison ja pienen alkukirjaimen käytön esittely on täysin uusittu: ÖS 76:ssa selvitys on aiempaa paljon laajempi ja yksityiskohtaisempi.

Mitä uutta sanastossa?

Uusimman oikeakielisyyssanakirjan sanasto on valittu samansuuntaisesti kuin

puolentoista vuosikymmenen takaisen edeltäjänsä (ks. ÖS 60 ja 76, esipuheet). Uudessa laitoksessa on vanhentuneiden termien, vähemmän tärkeiden yhdyssanojen sekä harvinaisten vierassanojen poistamisella tehty tilaa ajankohtaiselle ainekselle. Myös edellisessä laitoksessa olleet erisnimet ja isokirjaimiset lyhenteet on sanastosta poistettu. Vaikka vanhentunut ja harvinaista ainesta onkin karsittu, eri alojen kehitys on tuottanut uusia sanoja kosolti sijalle, joten kirjan sivumäärä on entistään lisääntynyt.

Uuteen sanakirjaan on esipuheen mukaan lisätty ennen kaikkea yleiskielistä ja puhekielen sanastoa.

Viron yleiskielisen sanaston kartuttamiseen on viime vuosina osallistunut innokkaasti koko virolainen kieliyhteisö, eivät pelkästään kielitieteilijät. Kielitietoutta tarjotaankin virolaisille enemmän kuin meille: radiossa on kieliminuutit ja televisiossa tutustetaan uusiin sanoihin, Sirp ja Vasar -lehdessä on kielipalstat ja aikakauslehtien toimittajilla ja kääntäjillä on kielenhuoltopiirinsä. Kiinnostusta kieleen tunnetaan laajalti; ehkä kieliseikkoja käsittelevien toimittajien tyyli on vähemmän professorimaista kuin meillä tai siten yleisö on vain meikäläistä vireämpää. Valistustyön tukemaa kiinnostusta osoittaa esimerkiksi se, että kun Virossa v. 1972 Suomen mallin (ks. Vir. 1971 s. 115—117, 254, 442—448) mukaan järjestettiin kilpailu, jossa etsittiin sopivia virolaisia vastineita 20 käsitteelle, vastaukseksi saatiin noin 3 600 ehdotusta.

Tämän kilpailun satona ovat sanakirjaan tulleet mm. seuraavat uudet sanat ja sanapeseet: *taidlema* 'kustilist isetegevust harrastama', *taidleja*, *taidlus*; *selve* 'iseteenindus', *selvekauplus*, *-söökla*, *selvima* (*selve*-sanassa on näkevinään Aavikin tyyppistä vieraan kielen sanan, esim. engl. (*my*)*self*, hyödyntämistä; jostakin syystä sepite tuntuu väkinäiseltä); *pardel* '(elek-

³ Kullin artikkelissa mainittua periaatekeskustelua on myöhemmin tässä katsauksessa referoitu yleensä ilman lähdeviitteitä, koska ratkaisut näkyvät sanakirja-artikkeleista.

tri) habemeajamismasin', *pardla* 'habeajamistöökoda'; *särgik* 'käisteta trikoosärk'; *ummisärk* 'rullkraega särk'; *kolklus* 'kohalike huvide esiplaanile seadmine'. Sirp ja Vasar -lehden kielipalstoilta taas ovat lähtöisin esimerkiksi lakikielen sana *ärandama* '(söidukit) omavoliliselt ära viima' ja *teler* 'televiisor'. Muita uusia sanoja ovat mm. *eirama* 'ignoreerima'; *tarnima* '(teisi) varustama, teistele hankima', *tarning*, *tarnija* (vrt. ÖS 60: *tarnima*-sana mainitaan murteelliseksi ja sen merkitys on 'lappi lapi peale õmblema, tihedalt läbi nõeluma'; tämä merkitys on kokonaan poistettu ÖS 76:sta); *raal* 'elektron-arvuti', *raalima*; *olme* 'eluolu, elukond' ja lukuisat sen avulla muodostetut yhdyssanat; *maimik* '1—3-aastane laps'; *mürsik* '11—15-aastane laps'; *koolieelik* 'koolieelses eas laps'.

Myös monet kirjailijat ovat seppittäneet uudissanvoja yleiseen käyttöön. Seuraavat sanat lienevät Ain Kaalepin seppitteitä (Rätsep 1977): *vandel* 'elevandiluu' (onko uusi sana käytön vähyyden vuoksi ylipäänsä tarpeen?), *ellema* 'deklameerima, sõnakunsti suuliselt esitama', *teave* (gen. *teabe*) 'teadasaamisväärne, vahetult inimestele määratud informatsioon' (osaa-vatkohan virolaiset taivuttaa sanan paremmin kuin me suomalaiset *viive*-sanan?).

Suomen kieli on vanhastaan ollut viron rikastamislähteitä. Viime aikojen lainoja ovat mm. *turvavöö* (miksi omat sanat *kaitserihm* tai *ohustusrihm* eivät kelpaa?), *mall* kielitieteen terminä: 'eeskuju, mudel', *mehu* 'viljalihaga mahl', *kuvama* 'informaatioi kujulisenä nähtavaks teema' (vrt. *kujustama* 'tööstustoteid konstruerima ja kujundama', *kujustaja* 'tootekujunduskunstnik, disainer').

Aikaisempiin oikeakielisyyssanakirjoihin verrattuna ÖS 76 sisältää enemmän puhekieltä ja jopa slangisanastoa. Puhekielen sanojen lisäämistä perustellaan (Kull 1977 s. 131) sillä, että puhekieli yleisyytensä takia ansaitsee kirjassa näkyvämmän osuuden kuin kirjakielessä harvinaisemmat sanastokerrostumat, esim.

arkaismit tai pejoratiiviset sanat. Lisäksi jo jalansijaa saanut puhekielen tai slangin ilmaus voi vakiintua aikanaan hyväksyttäväksi kirjakielen sanaksi. Painavana syynä puhekielisen aineksen lisäämiseen voi pitää sitä, että oikeakielisyyssanakirjaa käytetään apuna myös kaksikielisiä sanakirjoja koostettaessa, ja tällöin ÖS on Kullin mukaan tarpeen esimerkiksi oikean kirjoitusasun näyttäjänä. Uudesta sanakirjasta löytyykin sitten sellaisia sanoja kuin *mann* 'tüdruk', *mehka* 'tore, vahva', *opakas* 'rumal, loll; löök, hoop', *padajann* 'kaasapandud, -toodud v. saadetud (toidu)pakk', *padavai* 'otsejooones, otsemaid, jalamaid, kiirustades', *sopakas* 'alaväärtuslik kirjandusteos' ym. Puhekielessä käytettäviä lyhentymämuotoja on sanakirjassa myös: *inter* 'internaat', *makk* 'magnetofon', *roller* 'motoroller', *sess* 'eksamisessioon', *stipp* 'stipendium', *super* 'superfosfaat' ym. Puhekieliseksi on merkitty myös ihan yleinen *troll* 'trollibuss', vaikka tavallisimmat lyhentymämuodot ovat sanakirjassa yleensä ilman mainintaa puhekielisyystä: *labor* 'laboratorium', *kopter* 'helikopter', *teler* (puhekielessä käytetään sanaa *telekas*); myös lyhentymämuoto *info* = *informatsioon* on yleinen neutraalissa kielessä varsinkin yhdyssanan alkuosana.

Normatiiviseen sanakirjaan on tähän asti kuulunut olennaisena osana runsas spesiaalisanasto. Jo yli kahdenkymmenen vuoden ajan on Kielen ja kirjallisuuden instituutin sanakirjaosasto (v:sta 1973 erityinen terminologia- ja oikeakielisyysosasto) kehittänyt erikoisalojen sanastoa yhdessä vastaavien laitosten ja komiteoiden kanssa (ks. ÖS 76, esipuhe). Ammattisanastoa kehitettäessä tarkataan paitsi systeemiin sopivuutta myös ilmauksen taloudellisuutta, lyhyttä ja täsmällisyyttä. Suomen tavoin virolle tyypillisiä sanamuodostustapoja ovat yhdistäminen ja johtaminen, ja näitä käytetäänkin termejä luotaessa hyväksi. Terminologinen työ on ollut tuloksekasta: runsaan parinkymmenen vuoden aikana on ilmestynyt kymmenkunta oppisanastoa, joissa on yhteensä noin 150 000 sanaa. Terminologian

kehittyessä saatu kokemus on tietysti kointunut myös ÖS 76:n hyväksi, joskin ongelmanna ovat edelleen olleet esimerkiksi kasvi- ja eläintieteen edustajien keskinäiset erimielisyydet ja koulukuntaisuudet, joiden takia nimistö yhtenään vaihtuu (Kull 1977 s. 130).

Normitusperiaatteita, sananmuodostusta

Kahta edellistä oikeakielisyyssanakirjaa ohjasi kansanomaisuusperiaate. Sinänsä hyvä pyrkimys johti kuitenkin yksinkertaistettuna systeemittömyyteen, siihen että ratkaisut tehtiin yksitellen eikä tyypeittäin. Lisäksi näitä sanakirjoja on moitittu eräänlaisesta kuivuudesta: harvinaisia sanoja ja muotoja oli kirjakielen yhtenäisyyteen vedoten karsittu. Rein Kull toteaa eniten häittäa olleen siitä laajalle levinneestä käsityksestä, että sanakirjoista puuttuvat muodot ja sanat olisivat väärä (1969 s. 645). Siksi hän nyt uuden ÖS:n ilmestyessä pitääkin tarpeellisenä korostaa: »Ei tahaks, et uut ÖS-i võetaks dogmana, kitsarinnaliselt, et kui seal mõnda sõna või sõnakuju sees pole, et siis on see kurjast ja keelatud. Kuigi ÖS on kasulik käsiraamat, ei saa ta anda retsepti ega lahendust iga ettetuleva juhu jaoks. Iga sõnaraamat, ÖS kaasa arvatud, saab kajastada kirjakeele rikkalikke võimalusi ikkagi vaid osaliselt, oluline on, et osataks tabada ning kasutada neid juhtjooi, mis ÖS-is leida on.» (Kull 1977 s. 132.)

Uudessa sanakirjassa on edeltäjiään enemmän arvostettu Veskin perintöä (Kull 1977 s. 132): valikoiva suoraviivaisuus ja pyrkimys kirjakielen systeemisyyteen käsitetään nyt vain eriytyneemmin ja dialektisemmin. Nykykäsityksen mukaan kehittynyt kirjakieli on suursysteemi, jossa on eri tasoja ja useita osasysteemejä, joilla on omat rakenteensa ja systeeminsä. Kirjakielen tulee olla rakenteeltaan selväpiirteinen ja harmoninen, mutta samalla konkreettisuudessaan notkea ja monipuolinen.

Kielen varianttien (osa- tai alakielten, mikrokielten) tähdentämisestä selittyy

osin se, että ÖS 76:ssa on morfologisia ja sananmuodostukseen kuuluvia rinnakkaismuotoja enemmän kuin ÖS 60:ssä, sillä tiukoin normein ei ole haluttu rajoittaa eri osakielille ominaista käyttöä eikä myöskään liian jyrkin suosituksin estää kielessä kenties käynnissä olevia kehitysprosesseja, joista myöhemmin voisi olla hyötyä kielen ilmaisutaloudelle (Raiet 1977). Esimerkkinä meneillään olevasta muutoksesta Raiet mainitsee vierasperäisten sanojen pääpainon siirtymisen sanan alkuun käytön lisääntyessä. Tätä nykyä paino on labiili erityisesti kolmitavuisissa sanoissa. Jos näissä sanoissa paino vahvistettaisiin nyt tapauksittain toisissa 1. tavulle, toisissa taas 3. tavulle, normitus saattaisi olla subjektiivinen ja sitä paitsi se voisi pian vanheta. Siksi ohjeena onkin, että kolmitavuisissa vierassanoissa ja niiden johdoksissa pääpaino voi sijaita joko 1. tavulla tai 3. tavulla, ts. ohjetta ei anneta sanoittain (kuten ÖS 60:ssä) vaan koskemaan kokonaista samanlaisten sanojen ryhmää. Yleensäkin mahdollisuus rinnakkaisasuihin on pyritty osoittamaan sanasarjoittain ja viron rakenteesta ja yleisysteemistä lähtien (ks. esipuhetta).

Osa rinnakkaisuudoista on esitetty siksi, että ei ole haluttu kärjistää toisilleen vastakkaisiksi kahden peräkkäisen normatiivisen sanakirjan suosituksia jo pedagogisistakin syistä (Raiet 1977).

Tärkeimmistä ÖS 76:een tehdyistä ortografisista ja morfologisista muutoksista on luettelo kirjan lopussa. Kansankielessä laaja-alainen vaihteluton vartalo on nyt hyväksytty joihinkin sanoihin: verbeihin *hålbima*, *sattuma* ja *tekkima* heikon asteen rinnalle ja verbiin *pürgima* jopa etusijalle heikkoon asteeseen verrattuna; preesensin yks. 1. persoona kuuluu siis *hålvin* tai *hålbim*, *satun* tai *sattun*, *tekin* tai *tekkim* sekä *pürgim* tai *pürim* (vrt. Taulli 1972 s. 86—87). Samaa vaihteluttomuuskantaa noudattaa sekin, että *haug*-sanan taivutuksessa vartalo *havi* on vasta toisella sijalla, etusijalla on vaihteluton *haugi*; ÖS 60:ssä järjestys on päinvastainen. (Taulli suosittaa myös vaihteluttomuutta,

mutta *havi*-asun pohjalta: nom. *havi* : gen. *havi*; mts. 49.) ÖS 60:ssä *jalg*-tyypin demonikko muodostettiin esimerkiksi sanoista *hein*, *kael*, *öun*, *koer*, *püksid*, *poiss* vain *te*-päätteen avulla (siis *heinle*, *kaelte* jne.) ja esimerkiksi sanoista *ais*, *kaun*, *vits*, *oks* sekä *te*- että *de*-päätteen avulla (siis *aiste* tai *aisade*, *kaunte* tai *kaunade*). ÖS 76:ssa tyypit on yhdistetty ja suositetaan *te*-päätettä, mutta myös *de*-päätte on mahdollinen, siis monikon genetiivi esimerkiksi *kael*-sanasta kuuluu *kaelte* (tai *kaelade*) ja *vits*-sanasta *vitse* (tai *vitsade*).

Sanamuodostuksen johtoajatuksena ÖS 76:ssa on pyrkimys yhtenäisyyteen ja tiivyyteen. Johdosten ja yhdyssanojen asuja kirjakielisiksi vahvistettaessa on Veskin tavoin säännöllisyyteen ja systeemisyyteen kiinnitetty erityistä huomiota. Etenkin termistössä, joka nopeasti muuttuu, kehittyä ja lisääntyy, on jo täydennettävyydenkin vuoksi tavoiteltu lohkoittaista yhtenäisyyttä [vrt. sm. *sumule* (aine) — *sumutin* (laite) — *sumuttaja* (henkilö)], siis tiettyjä johtimia ohjataan määrätehtäviin. Esimerkiksi johtimilla *ti* ~ *di*, *ur* ja *el* on muodostettu välineen tai laitteen nimiä; *ti* ~ *di* (3-tavuisista verbikannoista): *koputi*, *kõlisti*, *arvuti*, *sojendi*, *võimendi*; *ur* ja *el* (varsinkin 1- ja 2-tavuisista verbikannoista): *andur*, *kallur*, *tõstur*, *pidur*; *hoidel*, *joonel*. Systeemi ei virossakaan ole aukoton, sillä esim. *ti*-johtimella muodostetaan myös ainetta ilmaisevia sanoja: *ilmuti*, *kinniti*, *lahusti*; toisaalta välineenimiä muodostetaan myös tekijänjohtimella *ja*: *tolmuimeja*, *krwikeraja*.

Yhdyssanojen oikeakielisyydessä on useita pulmia. Sekä virossa että suomessa on paljon keskusteltu nominatiivi- ja genetiivialkuisuudesta ja vaihteluun mahdollisesti liittyvistä merkityseroista. Genetiiviä käytettäessä on joskus lisäongelmana yhteen ja erilleen kirjoittaminen. Tauli toteaa (1968 s. 152), että genetiivinen liittyminen on virolle tyyppillistä ja nominatiivia yhdyssanan alkuosana tulisi käyttää vain määrätapauksissa, silloin kun nominatiivin ja genetiivin käyttöön

liittyy merkityksen ero. Semanttisen periaatteen ohella pitäisi Taulin mielestä tarkata entistä enemmän myös muodosteen äännerakennetta, sillä nominatiivinen yhdyssanan alkuosa on usein vaikeääntöinen ja lisäksi rytmin kannalta huonompi; vrt. *laastkatus* ~ *laastukatus*, *rongkäik* ~ *rongikäik* (ÖS 76:ssa *laastkatus* ja *rongkäik*).

Yhtenäisyyspyrkimys näkyy ÖS 76:n yhdyssanoissa siinä, että samafunktioidet määriteosat yhdistetään samanasuisina perusosaan, esim. *lõhkeaine*, *-tööd* (ÖS 60: *lõhkeaine*, *lõhkamistööd*). Suurta (oppi)sana-joukkoa koskee se yhtenäistämisyypkimys, että yhdyssanan alkuosa on ÖS 76:ssa nominatiivimuotoinen johdonmukaisemmin kuin edellisessä sanakirjassa. Kielenuhultajista mm. Aavik ja Veski ehdottivat nominatiivialkuisuuden lisäämistä, kun taas Taulilla on argumenttinsa nominatiivialkuisuutta vastaan (ks. edeltä). ÖS 76:ssa määriteosa on nominatiivissa varsinkin silloin, kun se tarkoittaa välinettä ja kun perusosana on *mine*- tai *us*- tai jokin muu deverbaalijohdos: *gaaskeevitus* (ÖS 60: *gaasikeevitus*), *masinliips*, *-parandus*, *-tõlge* (ÖS 60: *masinaliips*, *-tõlge*). Samoin esimerkiksi kaikki yhdyssanaiset hoitotapojen ja tautien (vir. *tõbi*) nimitykset ovat uudessa ÖS:ssa johdonmukaisesti nominatiivialkuisia: *insuliin*-, *palavikravi* (ÖS 60: *insuliini*-, *palavikuravi*); *nõges*-, *seerumtõbi* (ÖS 60: *nõgese*-, *seerumitõbi*). Genetiivialkuisina tunnetuista tämäntyyppisistä yhdyssanoista esiintyy ÖS 76:ssa genetiivialkuinen asu, mutta sen rinnalla annetaan suositeltavana asuna systeemin mukainen nominatiivinen yhdyssana: *ahjuküte* ja *ahiküte* (vrt. *aur*-, *gaas*-, *vesi*-, *õhkküte*), *pumbakaev* ja *pumpkaev* jne. — Säännöllistämisyypkimyksestä huolimatta kuva yhdyssanojen nominatiivisesta ja genetiivisestä liittymisestä tulee varmasti aina olemaan kirjava. Ellei ÖS 76:n käytäjällä ole eri tietoa siitä, mitä ryhmiä on yhtenäistetty, hän tuskin havaitsee muuta »systeemiä» kuin sen, että nominatiivialkuisuus yleensä on lisääntynyt yhdyssanoissa. Siksi kirjan yhteyteen tarvittaisiin erillinen periaatteita selvittävä lisäys.

Tiiviyden tavoittelu ilmenee yhdyssanoissa mm. siten, että *mis*-johtimisen määriteosan asemesta käytetään aina kun vain on mahdollista lyhempiä *us-*, *e-* tai muita deverbali johdoksia: *istutus* *aeag* (ÖS 60: *istutamisaeg*), *süstekoht* (ÖS 60: *süstimis-koht*); vrt. sm. *vakautusneuvottelet* = »vakauttamisneuvottelet» ym., ks. Itkonen 1975 s. 29—30. Ilmaustyyppi on sinänsä vanha, mutta uudessa sanakirjassa lyhyttä on sovellettu johdonmukaisemmin, ellei traditio ole ehtinyt joitakin sanoja pitemmiksi vakiinnuttamaan. Tiivistysmahdollisuus osoitetaan myös tyypistä *sorteerimisjaam* lyhempään asuun *sorteerjaam*; ÖS 76:n merkintä on taloudellinen *sorteer[imis]jaam*. Toisinaan jopa suoraan suositetaan lyhempiä asua: *reguleerimiskiil* → *reguleerkiil*. Sanapareissa *lihvimisketas* ja *lihvetas* yms. esitetään kyllä rinnakkain molemmat asut, mutta suositetaan lyhempiä.

Veskin ansiota on paljolti se, että eri murteiden keskenään ristiriitaistakin johtimistoa on valikoiden ja merkityksiä täsmentäen otettu kirjakielen tarpeisiin. Viime aikojen elvytetyistä johtimista mainittakoon tässä muutama. (Toimi)alaa merkitseviä sanoja on ÖS 76:ssa muodostettu *ndus*-johtimella: *autondus*, *hotellindus*, *postindus*, *turundus* (ÖS 60: *auto-*, *hotelli-*, *posti-*, *turuasjandus*). Paikkaa ilmaiseva *lajohdin* on suuresti yleistynyt: *juuksla* (ÖS 60: *juuksuritöökoda*), *pardla* (uud.), *pesula*, *pirukla* 'pirukabaar'. Henkilöä tarkoittavia sanoja on muodostettu *ik*-johtimella: *maimik*, *koolieelik*, *kainik*, *mürsik*. Esimerkeistä käy ilmi, että yhdyssana korvataan usein johdoksella, vrt. sm. *voimalaitos* → *voimala*, *huoltoasema* → *huoltamo*.

Suomessa on *symbolisoida* väistymässä suoraan vieraasta nominista johdetun lyhemmän *symboloida*-asun tieltä, samoin *vitaminoida* on syrjäyttänyt pitemmän *vitaminisoida*-asun. Vastaava tendenssi on virossakin uudestaan voimistunut, kun Muikin VÖS:sta ja SÖS:sta ja jopa EKÖS:sta tuttuja *ima*-verbijohdoksia on päässyt entistä enemmän uuteen sanakirjaan: *asfaltima*, *emailima*, *diagnoosima*,

kontrastima, *normima* (myös *normeerima*; ÖS 60 vain *normeerima*), *plaanima* (*planeerima*), *remontima* (kaikilla kantana substantiivi). — Sarja ei ole yhtenäinen.

Uusia ÖS 76:ssa ovat teonnimien pohjalta takaperin johdetut verbit, joiden alkuosana on *kuiv-*, *kuum-*, *külm-*, *märg-*; esim. *kuivpuhtima*, *-puurima*, *-soolama*; *kuum-suutsulama*, *-töötlema* jne. (vrt. *kuivpuhtimine*, *kuumsuutsutamine*, jotka ovat jo ÖS 60:ssä). Tähän verbityyppiin on meillä viime aikoihin asti suhtauduttu varauksellisesti, mutta Terho Itkonen näyttäisi nyt olevan valmis hyväksymään ainakin raskaita ilmauksia korvaavat kevyet takaperoisjohdokset: *kantaesittää*, vrt. suorittaa *kantaesitys*; *kestopäällystää*, vrt. peittää *kestopäällysteellä* (Itkonen 1975 s. 25—26). Taulikin suosittaa kirjassaan Keelekoralduse alused (s. 148—151) yhdysnominien pohjalta muodostettuja kevyitä ja lyhyitä yhdysverbejä, koska näillä usein vältetään tautologiaa.

Esitetyistä näytteistä käynee ilmi, että uusi ÖS sallii enemmän rinnakkaisuustoja kuin edeltäjänsä. Kielenkäyttäjää saa tarpeensa, tietojensa ja tyyli-vaistonsa varassa ratkaista, kumman tai minkä vaihtoehdon hän kulloiseenkin kielenkäyttötilanteeseen valitsee. Valinnan mahdollisuus saattaa hämmentää kieliasioissa kokematonta sanakirjan käyttäjää, joka odottaa yksiselitteistä lainomaista neuvoa, mutta kielellisesti vireälle suvaitsevaisuus tuottaa iloa. Joskus saattaa ilahduttaa sekin, että joitakin pulmia joutuu ratkomaan itse, koska kaikkia sanoja ei sanakirjasta löydy.

Mitä tämän jälkeen?

Seuraava oikeakielisyyssanakirja poikennee tuntuvasti tähänastisista. Kullin mukaan (1974 s. 30—32) uusi sanakirja muistuttaisi Muikin sanakirjaa siinä, että siinä ei pyrittäisi täydelliisiin yhdyssana- ja johdosluetteloihin, vaan esitettäisiin vain oikeakielisyyden kannalta olennaiset ilmaukset ja annettaisiin tyyppilliset mallisanat, joiden mukaan kir-

jan käyttäjä saisi päätellä muut ilmaukset. Suurimpana muutoksena olisi se, että ammatti- ja vierassanoja karsittaisiin tuntu- vasti, koska jo tähän mennessä on ilmestynyt lukuisia ammattisanastoja ja myös vierasperäisten sanojen leksikko. Oppisanat- han muuttuvat nopeasti, joten vähentä- mällä termistöä oikeakielisyyssanakirjasta estettäisiin kirjan liian nopea vanhenemi- nen. Ammattisanojen ja vierassanojen til- lalle Kull haluaa lisätä lingvististä infor- maatiota, mutta hän ei ilmaise tarkem- min, minkätyyppistä tämä informaatio olisi. Joka tapauksessa Kull korostaa ÖS:n ohella käytettävän kieliopin tarpeellisuut- ta. — Suunnitellun kaltainen normatiivi- nen sanakirja tuntuisi edellyttävän käyt- täjältään aktiivista kiinnostusta ja jonkin- laista luovuutta, mutta ehkäpä Kull tun- tee virolaisensa.

Perinteinenkään oikeakielisyyssanakirja ei sentään saisi kokonaan hävitä kuvasta, sillä monessa tilanteessa on hyötyä siitä, että keskeiset oikeakielisyyseikat löytää yksien kansien välistä. Kannattaisi var- maan harkita myös sitä, että perinteisestä sanakirjasta toimitettaisiin suppeampi lai- tos koulukäyttöön ja ulkomaalaistenkin avuksi.

raamat eile, täna ja homme. — Cen- tum. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi Toimetised nr. 9 s. 18—32. Tallinn.

— 1969: *Quo vadit cesti õigekeelsussõna- raamat*. — Keel ja Kirjandus n:o 11 s. 641—652. Tallinn.

— 1977: *Uue ÖS-i ilmumise puhul*. — Keel ja Kirjandus n:o 3 s. 129—132. Tallinn.

MIHKLA, KARL 1971: *Johannes Aaviku elu ja tegevus*. — Üheksa aastaküm- met. Pühendusteos Johannes Aavikule (toim. Helgi Vihma ja Karl Mihkla s. 11—70. Tallinn.

PEGEL, JUHAN 1971: *Paar kiuslikku mär- kust*. — Üheksa aastakümnet. Pühen- dusteos Johannes Aavikule (toim. Helgi Vihma ja Karl Mihkla) s. 71—73. Tallinn.

PENTTILÄ, AARNI 1969: *Kielenhuollon teo- riaa*. — Vir. s. 91—92.

RAIET, ERICH 1977: *Mis on uut uues õige- keelsussõnaraamatus*. — Kodumaa n:o 12. Tallinn.

RÄTSEP, HUNO 1977: *Kuidas meie emakeel rikastub*. — Kodumaa n:o 10. Tallinn.

TAULI, VALTER 1972: *Eesti grammatika I. Hääliku-, vormi- ja sõnaõpetus*. Uppsala.

— 1968: *Keelekorralduse alused*. Uppsala.

UUSPÖLD, ELLEN 1976: *Põhimõtteline keele- korraldus*. — Keel, mida me harime (toim. Mart Mäger) s. 5—8. Tallinn.

VESKI, JOHANNES VOLDEMAR 1969: *Minu sõnaraamatutealasest tegevusest*. — ESA 14—15 s. 11—22.

Paula Sajavaara